

Paweł Wolnicki
(Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)

Kościół, jako narzędzie legitymizacji władzy w Królestwie Polskim

The Church as a tool for the legitimization of power in the Kingdom of Poland

Key words: history of state and law, Catholic Church, Kingdom of Poland, legitimization of power, religious denomination, state-church relations.

Annotation: Freedom of conscience and religion in the individual and collective (institutional) dimension, constituting a basic human right derived from human dignity, rightly demands special legal protection in contemporary society. Like the systemic principle of the separation of state and church. The history of the Polish nation confirms the use of the Catholic Church for the legitimization of political power – a goal quite different from those for which believers used their right to self-determination, and which the Catholic Church helped to meet religious needs and shape their own morality based on the Christian authority. Faithfulness to one's own identity and its principles in case of the Catholic Church was subjected to a special test during the period of national captivity, among others in the area of the Kingdom of Poland. The Catholic Church was used as a tool to legitimize the power of the invader and was subjected to attempts to promote the Russification among Polish society by: teaching priests and using the pulpit to making civil announcements public and using Russian in official correspondence; public prayers for the mansion and Russian officers; receiving an oath to loyalty to the emperor from clerks of public administration; participation in preparation of the list of recruits and supervision over granting marriages to the militaries. However these experiences did not weaken the role of the Church in the Polish nation, which became, at most, a passive performer of these orders, trying to not implement their even to extent that the invaders expected from him. The price for this was limiting his right and activities decisive for the dynamism of the confession group and the active religious life of his followers.

Церковь как инструмент легитимации власти в Королевстве Польша

Ключевые слова: история государства и права, католическая церковь, Королевство Польское, легитимация власти, религиозная деноминация, государственно-церковные отношения.

Аннотация: Свобода совести и религии в индивидуальном и коллективном (институциональном) измерении, составляет основное право человека, вытекающее из человеческого достоинства, и поэтому справедливо требует особой правовой защиты

в современном обществе. Похоже как системный принцип разделения государства и Церкви. История польской нации доказывает использования Католической церкви для легитимации политических властей – цели совсем разной от тех для которых верующие пользовались своим правом на самоопределение, а которым Католическая церковь помогала обеспечить религиозные нужды и формировать собственную нравственность основанную на христианском авторитете. Верность своей собственной идентичности и ее принципом в случае Католической церкви была подвергнута специальному испытанию во время национального рабства, в частности, на территории Королевства Польского. Эта церковь была использована как орудие легитимации власти государств-разделителей и подвергнута попыткам промоции руссификации среди польского общества посредством: обучения «пастырей душ» и использования амбоны для публикации гражданских объявлений и использования русского языка в официальной переписке, публичных молитв за царя, господствующую семью а даже российских сановников, принуждение к присяге на верность императору, участие в подготовке переписи новобранцев и надзор за браками военных. Этот опыт не ослабил все же роли Церкви в польском народе, который был не больше чем пассивном и неохотным исполнителем этих распоряжений. Ценой за это, однако, было ограничение прав и действий Церкви, определяющие динамизм и активную религиозную жизнь.

1. Wprowadzenie

Rolę Kościoła katolickiego w Królestwie Kongresowym słusznie postrzega się przede wszystkim, jako obrońcy polskich wartości i ich ostoję. Kościół starał się, wraz z całym narodem, przetrwać w tych warunkach broniąc swojej tożsamości. Instytucja ta podobnie, jak pozostałe organizacje i ludność cywilna była bowiem ograniczana w swoich prawach i poddana polityce carskiej Rosji. Przez zaborcę była jednak nie tylko ciężzona, ale wykorzystywana, jako miejsce i narzędzie legitymizacji władzy rosyjskich carów. W tej problematyce interesujące są zatem zastosowane instytucje prawne i procedury wykorzystywane w tym celu przez carat.

2. Pozycja ustrojowa Kościoła katolickiego

Absolutyzm rosyjski zapoczątkowany w XVII stuleciu przetrwał do początku XX w. Oznaczało to, że carowie rządili osobiście i przed nikim nie odpowiadali. Posiadali liczne, centralne organy doradcze, które przygotowywały im warianty decyzji. Po upadku Napoleona na konferencji międzynarodowej trwającej od września 1814 r. do 9 czerwca 1815 r. w Wiedniu z udziałem 16 państw europejskich część terytorium byłego Księstwa Warszawskiego pod nazwą Królestwo Polskie oddano pod panowanie Rosji. Było ono tworem państwowym utworzonym w wyniku budowania nowego ładu europejskiego. Królestwo Polskie zostało połączone unią personalną z Rosją. Na jego czele stał car będący zarazem królem Polski. Akt koronacji na cesarza miał odbywać się w Rosji, a oddzielnie w Warszawie na króla Polski. Car Aleksander I przyjął bowiem zamiar kreowania się na władcę państwa ogólnie

chrześcijańskiego, nie wiążąc się jedynie z wyznaniem prawosławnym¹. Ostatecznie jednak to dopiero perspektywa wojny z Turkami zrodziła potrzebę zjednania sobie Polaków i skuteczną 24 maja 1829 r. koronację cara rosyjskiego na polskiego władcę. Wtedy to Mikołaj I Pawłowicz Romanow, już od czterech lat tytułujący się królem polskim, podczas ceremonii na Zamku Królewskim nałożył na swoją głowę koronę cesarską. Następnie koronowany władca udał się na modlitwę do katolickiej katedry św. Jana. Jego związki z katolicyzmem ostatecznie ustały po powstaniu listopadowym i detronizacji. Odtąd modlił się wyłącznie w soborze prawosławnym, dawnym kościele OO. Pijarów przy placu Krasieńskich pozostając wiernym religii Rosjan, podobnie jak wszyscy pozostali cesarze rosyjscy.

Pozostając pod panowaniem carskim Królestwo Polskie otrzymało Konstytucję, na mocy której władzę ustawodawczą pełnił król i dwuizbowy sejm mający bardzo ograniczone kompetencje. Władzę wykonawczą sprawował król wraz z Radą Stanu, a władza sądownicza należała do powszechnych i niezawisłych sądów. Obok Rady Stanu centralnym organem administracji była nowa instytucja o nazwie Rada Administracyjna stanowiąca ciało doradcze monarchy złożone z ministrów i innych powoływanych osób, której przewodniczył Namiestnik. Konstytucja przyznawała religii katolickiej wyznawanej przez większość mieszkańców, w porównaniu do innych wyznań, szczególniejszą opiekę rządu (art. 11)². Ustrój konstytucyjny przetrwał do 1831 r. Po stłumieniu powstania listopadowego samodzielność Królestwa Polskiego uległa ograniczeniu. Podstawowym aktem regulującym zasady jego ustroju stał się statut organiczny. Powtarzał on, że duchowieństwo wszystkich wyznań pozostaje pod dozorem i protekcjom władz (art. 5)³. Po upadku powstania styczniowego pojawia się dążenie do unifikacji Królestwa Polskiego z Cesarstwem rosyjskim. W całym tym okresie Kościół jawił się jako instytucja o charakterze publicznoprawnym. Jednym z symptomów takiej polityki stał się podział administracyjny Kościoła Katolickiego w Królestwie Polskim. Jego obszar miał się pokrywać z terytorium metropolii warszawskiej utworzonej w 1815 r. Poszczególne diecezje miały z kolei obejmować teren województwa. Od 1868 r. utworzono tzw. dekanaty powiatowe, których granice były tożsame z granicami powiatu⁴. Powiaty mimo, że dzieliły się na gminy uwzględniały podział na parafie.

Kompetencje w sprawach związanych z działalnością Kościoła katolickiego w Radzie Administracyjnej miał od 1815 r. organ kolegialny na którego czele stał minister, który jedynie w sprawach mniejszej wagi mógł decydować samodzielnie. Najpierw nosił on nazwę Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (KRWRiOP), którą zmieniono w 1832 r. na Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (KRSWDiOP), a w latach 1861-1864 znów określano KRWRiOP. W 1864 r. wydział wyznań został włączony do

¹ A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem*, Lublin 2008, s. 268.

² *Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 r.*, [w:] *Konstytucje w Polsce: 1791-1990*, wybór i oprac. T. Kołodziejczyk i M. Pomianowska, Warszawa 1990, s. 48-56.

³ DPKP, 1832, t. 14, nr 54-55.

⁴ P. Wolnicki, *Urząd, kancelaria i akta dziekańskie w okresie Królestwa Polskiego (1818-1918)*, Częstochowa 2011, s. 63.

Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, a w 1867 r. został odłączony od komisji rządowych i przekształcony w oddzielny urząd Zarząd Obcych Wyznań. Od 1871 r. kompetentnym w sprawach wyznaniowych został Departament Spraw Duchownych Obcych Wyznań w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Cesarstwa.

Rolę Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim miała determinować użyteczność duchowieństwa dla społeczeństwa. Wynikała ona z art. 12 Konstytucji, który mówił że duchowieństwo pozostaje pod dozorem praw i rządu. W 1818 r. z kolei rząd wydał Instrukcję względem duchowieństwa rzymskokatolickiego⁵. W okresie pokonstytucyjnym nadzór ten wpisywał się w politykę i praktykę władz rosyjskich. Przejawami tego były działania polegające na włączaniu duchownych do kreowania pożądanej postawy moralnej społeczeństwa zgodnie z art. 3 Instrukcję względem duchowieństwa rzymskokatolickiego. Poza tym Kościół pełnił rolę gwaranta stabilności społecznej i politycznej. W konsekwencji tego systemu duchowieństwo stanowiło jedną z kategorii urzędników państwowych, wyposażonych w pewną autonomię tylko w sprawach związanych z wykonywaniem funkcji czysto religijnych przede wszystkim dotyczących dogmatu i kultu. Księża przyrzekali, podobnie jak inni urzędnicy oraz mieszkańcy, posłuszeństwo carowi z chwilą jego wstąpienia na tron⁶. Za niewykonanie poleceń rządowych władze cywilne groziły karami, aż po utratę prawa do parafii⁷.

Księża stali się urzędnikami stanu cywilnego. Z tego tytułu otrzymywali wynagrodzenie. W 1825 r. sejm połączył akta cywilne z metrykami kościelnymi i zlecił ich prowadzenie rządcom parafii. Ta forma zatrudnienia i nałożonych obowiązków zmusiła ich do bezpośredniego posłuszeństwa władzy świeckiej. W pozostałych obszarach władze cywilne wymuszały posłuszeństwo kleru parafialnego za pośrednictwem kościelnych przełożonych. Po powstaniu styczniowym, gdy rząd zabrał ziemię będącą źródłem utrzymania parafii w zamian wyznaczył duchowieństwu pensję. Pozwoliło to jeszcze bardziej uzależnić duchownych od władz i poddać ich kontroli w zakresie egzekwowania nałożonych obowiązków, przede wszystkim tych związanych z realizacją zadań nie związanych bezpośrednio z formą kultu. Ten stan rzeczy sprzyjał wykorzystaniu duchowieństwa do legitymizacji i umacniania pozycji władz carskich na obszarze Królestwa Polskiego.

⁵ Archiwum Diecezji Łomżyńskiej (dalej: Arłm) I, sygn. 20.

⁶ Rota przysięgi dla biskupów i innych duchownych na wierność monarsze z 1863 r.: „Ja niżej podpisany przyrzekam i przysięgam Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu, jako obowiązki prawem wyznaczone wypełniać będę sumiennie i tak zawsze, jak przystoi na wiernego poddanego Jego Cesarsko-Królewskiej mości Najjaśniejszego Cesarza i Króla Aleksandra II i i następcy tronu Jego Cesarskiej Mości Wielkiego Księcia Cesarzewicza Mikołaja Aleksandrowicza”. W. Jemelity, *Władze kościelne i cywilne w Królestwie Polskim na przykładzie diecezji sejmieńskiej 1818-1918*, „Prawo Kanoniczne” 2010, nr 1-2, s. 382; idem, *Obsada stanowisk kościelnych w Królestwie Polskim do powstania styczniowego*, „Prawo Kanoniczne” 2000, nr 3-4, s. 364, idem, *Przysięga władcom Królestwa Polskiego z udziałem duchowieństwa katolickiego*, „Prawo Kanoniczne” 2002, nr 3-4, s. 211-242.

⁷ Por. Arłm, Akta dekretów królewskich, urzędzeń KRSWiOP oraz ustawy biskupa diecezjalnego od 1832 r., Pismo KRSWiOP do bp M. J. Manugiewicza z dnia 11 listopada 1831 r.

3. Obowiązki kształtujące posłuch społeczny i autorytet rosyjskich władców

3. 1. Nauczanie

Powszechną formą kształtowania religijności oraz moralności katolickiej zgodnie z profetyczną misją Kościoła i etyką chrześcijańską było i jest kazanie. Jego formą jest list pasterski wystawiany przez biskupa i odczytywany wiernym diecezji z ambony. Tym narzędziem posługiwano się dla legitymizacji władcy także w okresie Królestwa Polskiego. Zgodnie z ówczesną doktryną uszanowanie dla panującego było konsekwencją dopustu Bożej woli dla rządu rzeszą ludzi. W 1815 r. biskupi wydali listy pasterskie do swoich diecezjan z okazji wstąpienia na tron nowego władcy, choć nie koronowanego na króla polskiego, i zachęcając do modlitwy w jego intencji. Duchowieństwo zobowiązywano z tej okazji do odprawienia Mszy św. i udziału w nabożeństwie dziękczynnym z tej okazji. Podczas tej Mszy św. dziękczynnej odczytywano list biskupa⁸.

Na polecenie rządu władze konsystorskie dosłownie przekazywały polecenia komisji rządowej, w których przypominano księżom o obowiązku wdzięczności wobec monarchy, który opiekuje się religią katolicką oraz o konieczności otoczenia domu panującego szacunkiem⁹.

Niekiedy rząd zobowiązywał księży, aby nie tylko przekazywali informacje cywilne, ale też aby je objaśniali ludziom, pouczając tym samym zebranych na nabożeństwie¹⁰. W zamyśle władz ich osobiste zaangażowanie miało stać się przykładem do naśladowania przez poddanych cesarza Rosji. Spotykało się ono jednak z biernym oporem księży, którzy czytali listy pasterskie niewyraźnie, co było dla wiernych znających swoich duszpasterzy oczywistym przykładem wykorzystania Kościoła do celów propagandowych.

3. 2. Publiczne modlitwy i nabożeństwa

Modlitwy za władców upowszechniały się już od starożytności. We wszystkich ówczesnych państwach europejskich kościół odprawiał modlitwy za króla (cesarza, księcia). Wraz z ukształtowaniem się państw wyznaniowych, *cuius regio eius religio*, stosowne nabożeństwa odbywały się odpowiednio do panującego wyznania w cerkwiach, kościołach czy zborach. W Rzeczypospolitej, gdzie król był katolikiem, podobnie jak większość społeczeństwa powszechnym zjawiskiem były publiczne modły za jego osobę i rodzinę. Był to akt nie tylko religijny, ale też wiążący poddanych ze swoim królem uczuciowo, co budowało patriotyczną postawę poddanych wobec monarchy i ojczyzny. Po upadku niepodległości te praktyki były wykorzystywane przez wszystkich zaborców.

W czasach Królestwa Polskiego car Aleksander I starał się nie eksponować swojej przynależności prawosławnej, aby kreować się na uniwersalnego władcę otaczającego opieką wszystkich chrześcijan niezależnie od denominacji. Pozycję ustrojową

⁸ ArŁm II, sygn. 51, k. 31.

⁹ ArŁm II, sygn. 512, k. 5.

¹⁰ ArŁm II, sygn. 5, k. 38-40; sygn. 79, k. 389, sygn. 81 k. 33.

władcy legalizowano i wspierano autorytetem religijnym, stąd według art. 36 Konstytucji z 1815 r. osoba króla była święta. W 1816 r. powstała pieśń „Boże coś Polskę” zawierająca, jako oficjalny hymn Królestwa Kongresowego, suplikację za władcę¹¹. Niektóre jej strofy ze względu na treść nie przyjęły się w społeczeństwie i śpiewano tylko przekształconą z czasem wersję. To dawało szerszy mandat do odprawiania publicznych modłów za władcę i jego rodzinę na obszarze Królestwa Polskiego. Narzędzie to carat próbował wykorzystać do budowania więzi między poddanymi w Królestwie Polskim, a cesarzem rosyjskim.

Rozpowszechnioną formą stały się nabożeństwa za dwór panujący nazywane dworskimi, albo galowymi. Publiczne nabożeństwa galowe dzielono na I klasy, które należało odprawić w dni, na które przypadały (*ipsa die*) i II klasy, które od 1867 r. były przenoszone na niedziele. Rząd nakazywał, aby w niedzielę zapowiadać wiernym, jakie święta dworskie przypadają w danym tygodniu. Terminy tych wydarzeń były podawane duchowieństwu w kościelnym kalendarzu liturgicznym mającym charakter urzędowy, tzw. „Rubrycelli”. Odbывały się one z racji urodzin, imienin, małżeństw, śmierci, koronacji, rocznic rodzinnych i innych uroczystości (m.in. ocalenia życia cara lub rocznicy ocalenia życia) przeżywanych przez dwór rosyjski. Ich znamieną cechą miała być estyma i radosny charakter. Nabożeństwo takie miał odprawiać w kościele kapłan, któremu zgodnie z prawem kościelnym przysługiwała procedencja. Pozostali mieli mu towarzyszyć. W 1874 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych poleciło, aby podczas takich nabożeństw księża nie słuchali spowiedzi i nie wypełniali innych funkcji duszpasterskich, lecz ubrani w komże uroczyste w nich uczestniczyli. Za nieprzestrzeżenie tego polecenia duchowni byli kanonicznie upominani na wniosek władz cywilnych. Porządek nabożeństw dla uroczystości I klasy obejmował: o godz. 9 .30 Msza św., po niej hymn *Te Deum* i modlitwy za cara i jego rodzinę przy biciu dzwonów. Ponadto dzwony miały w tym dniu rozbrzmiewać także w południe i wieczorem. W tym dniu kiedy było sprawowane nabożeństwo galowe I klasy nie można było odprawiać nabożeństw żałobnych i pogrzebów. Od 1847 r. w miejsce łacińskich modlitw władze kościelne, zapewne na polecenie rządu, wprowadziły język polski, jako bardziej zrozumiały dla ludu¹². Forma nabożeństwa galowego z powodu śmierci zawierała zamiast hymnu *Te Deum*, antyfonę *Salve Regina*¹³.

Opór duchowieństwa parafialnego wyrażał się w nieprzestrzeganiu formy tych nabożeństw. Zdarzało się więc, że mimo zakazu odprawiano w dni galowe mszę żałobną, a w przypadku odkrycia tego faktu księża tłumaczyli się brakiem wiedzy

¹¹ *Pieśń narodowa za pomyślność króla*, „Gazeta Warszawska” 20 lipca 1816 r., s. 1.

Niech zaprzyjaźnione dwa narody kwitną,
I błogosławią Jego panowanie;
Przed Twe ołtarze zanosim błaganie,
Naszego Króla zachowaj nam Panie!

¹² Archiwum Parafii w Radziłowie, Rozporządzenia 1843-1865, Pismo administratora diecezji augustowskiej do dziekanów z dnia 27 sierpnia 1847 r.; W. Jemelity, *Modły w Królestwie Polskim za króla i cara*, „Roczniki Teologiczne” 2002, t. XLIX, z. 4, s. 57, 65, 67.

¹³ ADŁ, Rozporządzenia 1858-1888, Pismo konsystorza sejneńskiego do dziekanów z dnia 25 lutego 1876 r., k. 64, Pismo konsystorza sejneńskiego do dziekanów z dnia 5 września 1884 r., k. 119.

o istniejącym prawie. W parafiach, w których było dwóch księży i więcej celebrowanie nabożeństw galowych zlecano wikariuszowi, a proboszcz usprawiedliwiał swoją absencję na nich chorobą. Wierni przyzwyczajeni do faktu, że tylko ważniejsze i bardziej uroczyste celebry odprawiał proboszcz, odczytywali ten znak, jako swoisty unik i brak aprobaty ze strony duchowieństwa.

Poza tym miejscami, w których miano kształtować postawę legalizmu wobec władcy rosyjskiego pozostawały oczywiście szkoły elementarne. Początkowo funkcjonowały one przy parafiach, a ich opiekunami byli proboszczowie. W odmawianej przed i po lekcjach wspólnej modlitwie wymieniano imię cara. W ten sposób próbowano wiązać emocjonalnie młode pokolenie z królem i cesarzem budując zarazem więź i szacunek wobec władcy¹⁴.

Wynika z tego, że obok tych praktyk religijnych, bardzo istotna była postawa księży, którzy bez przekonania poddawali się nałożonym na nich obowiązkom włączając w ten brak zaangażowania także wiernych w różnym wieku.

3. 3. Odbieranie przysięgi na wierność carowi

Duchowieństwo odbierało także w kościele od urzędników cywilnych przysięgę na wierność carskiemu imperatorowi z przywołaniem imienia Bożego. Ponadto katolicy składali przysięgę w obecności księży katolickich w sprawach sądowych, administracyjnych i wojskowych. Była to próba legalizacji władzy ustanowionej z Bożej woli sprawowanej w imieniu i z upoważnienia imperatora. Po wprowadzeniu obowiązkowego języka rosyjskiego do czynności urzędowych kapłani mieli przyjmować przysięgę w języku rosyjskim. Taka forma urzędowania czyniła z duchowieństwa katolickiego, w oczach polskiego społeczeństwa, wykonawców carskich poleceń przymuszanych, jak pozostała część narodu do spełniania rozkazów zaborcy. Stąd pomysł ten okazał się ostatecznie nieskuteczny. Praktyka ta miała jednak niebagatelne znaczenie, gdyż kształtowała postawę relatywizmu wobec prawdy, którą Kościół pielęgnuje jako wartość, zadaną przez Jezusa Chrystusa.¹⁵

3. 4. Propaganda z wykorzystaniem ambony kościelnej

Na mocy rozporządzenia Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 15 kwietnia 1817 r. i w oparciu o dekret cesarza z marca t.r. proboszczowie mieli otrzymywać wszelkie ogłoszenia proveniencji świeckiej, które zobowiązani byli publikować na ambonie z upoważnienia biskupa lub konsystorza¹⁶. W rzeczywistości ogłoszenia przysyłały nie tylko komisje rządowe, lecz coraz więcej państwowych instytucji i urzędników próbowało wykorzystać Kościół do przekazu własnych informacji społeczeństwu. Taka sytuacja skutkowałą, że kościół, jako miejsce modlitwy, zaczął służyć do przekazu informacji i propagandy rosyjskiej. Tym bardziej, że ogłoszenia proveniencji cywilnej zawierały nie tylko kilkudzaniowy przekaz, ale

¹⁴ W. Jemelity, *Język rosyjski w instytucjach kościelnych po powstaniu styczniowym*, „Prawo Kanoniczne” 1999, nr 1-2, s. 223.

¹⁵ Ibidem, s. 218-219.

¹⁶ ADŁ, Pismo Komisji województwa augustowskiego do A.P. Maciejewskiego z dnia 15 czerwca 1818 r.

zajmowały nawet kilkadziesiąt minut, gdy trzeba było odczytywać długie manifesty, bądź kilka takich ogłoszeń w trakcie jednego nabożeństwa. Opór duchowieństwa i niechęć wiernych do wydłużania nabożeństw przyczyniły się do podjęcia przez władze świeckie, niestety mało skutecznych przedsięwzięć. W 1837 r. Rada Administracyjna wydała nowe przepisy dla dzienników wojewódzkich. Art. 15 zobowiązywał rządców kościołów do odczytywania na ambonie wiadomości dotyczących jedynie wszystkich mieszkańców¹⁷. W przypadku ogłoszeń obejmujących wybraną grupę społeczną należało korzystać z własnych form publikacji. Niestety tego typu informacji było niewiele i urzędnicy nadal wykorzystywali do przekazu przede wszystkim ambonę kościelną.

3. 5. Przygotowywanie wykazów do spisu rekrutów i małżeństwo osób wojskowych

Od 1817 r. duchowieństwo katolickie partycypowało także w przygotowaniu tzw. spisowych do zaciągu wojskowego. Jednak bezpośrednim przygotowaniem spisów do poboru zajmowali się urzędnicy świeccy. Obowiązkiem księży prowadzących akta metrykalne, jako urzędników stanu cywilnego, było bowiem wydawanie stosownych zaświadczeń. Wiek poborowych ustalano na podstawie metryk kościelnych. Z kolei w 1877 r. Rada Państwa zobowiązała księży do dostarczania właściwym urzędom miejskim i gminnym metryk mężczyzn celem przygotowania wykazów do zaciągu do wojska. Mieli oni odtąd odsyłać konieczne dane w postaci: imienia i nazwiska, daty urodzenia oraz danych o rodzicach naczelnikowi powiatu lub prezydentowi miasta. W roku 1912 minister spraw wewnętrznych za pośrednictwem biskupów nakazał duchownym prowadzącym akta stanu cywilnego, aby przed 1 grudnia podali spis mężczyzn, którzy po 1 stycznia 1913 r. osiągną 20 rok życia¹⁸.

Księża pełniący funkcję urzędników stanu cywilnego byli także zobowiązani do przestrzegania przepisów osób pełniących służbę wojskową. Już w 1818 r. komisja rządowa przypomniła księżom o zakazie błogosławieństwa małżeństw pełniących już służbę wojskową i pozostających w rezerwie. Natomiast w przypadku rekrutów zawarcie małżeństwa zwalniało ich ze służby wojskowej, o ile zostało pobłogosławione przed ukończeniem sprawdzania ksiąg ludności do spisu wojskowego¹⁹.

3. 6. Upowszechnianie języka rosyjskiego w urzędowych działaniach

Przejawem nie tylko uzależnienia kościoła, ale pokazania go jako instytucji posłusznej cesarzowi Rosji było stopniowe wprowadzanie języka rosyjskiego do urzędów parafialnych oraz modlitw.

Księża w korespondencji z władzami cywilnymi zostali zobowiązani do posługiwania się językiem rosyjskim. Z czasem obowiązek ten rozszerzono na relacje między duchowieństwem parafialnym, a władza diecezjalną.

Od dnia 10/22 listopada 1867 r. Komitet Urządzący w Królestwie Polskim ogłosił, że od 1/13 stycznia 1868 r. księgi metryczne urodzonych, zaślubionych i zmarłych wyznania katolickiego mają być prowadzone w języku rosyjskim. Rozporządze-

¹⁷ Dziennik Urzędowy Guberni Augustowskiej 1837, nr 9, nr 30.

¹⁸ W. Jemelity, *Ambona*, s. 180-181.

¹⁹ Ibidem, s. 183.

nie to zmieniło ustalone w konstytucji z 1815 r. i powtórzone w Statucie Organicznym z 1832 r. artykuły dotyczące spisywania aktów metrykalnych w języku łacińskim. Ta unifikacja miała za zadanie ujednoczenie zasad biurokracji rosyjskiej na obszarze Królestwa Polskiego²⁰.

4. Podsumowanie

Królestwo Polskie było tworem państwowym. Pod względem relacji państwa i kościoła należało do kręgu państw wyznaniowych. W okresie I RP wiązały się z tym pewne przywileje. Inaczej wyglądała sytuacja pod berłem carów. Pozycja ustrojowa kościoła dawała władzy cywilnej atrybut prawny do stanowienia dozoru nad tą instytucją w konwencji polityki ustrojowej państwa rządzonego przez postabsolutnych carów rosyjskich. Kościół opierający swoją egzystencję na autorytecie religijnym i moralnym nie tylko dzielił losy narodu polskiego, ale był wykorzystywany, jako narzędzie legitymizacji władzy zaborców i poddawany próbom promowania rusyfikacji społeczeństwa. Doświadczenia te, nie osłabiły jednak roli kościoła w narodzie polskim, który stał się biernym wykonawcą tych poleceń próbując je nierzadko choćby w stopniu jakiego oczekiwali od niego zaborcy. Ceną za to było jednak ograniczenie jego praw i działalności decydującej o tożsamości grupy konfesyjnej. Niemniej to doświadczenie potwierdza współczesne koncepcje, że wzajemne powiązanie dwóch społeczności świeckiej i religijnej mających różne cele i zadania, winno opierać się przede wszystkim i tylko na poszanowaniu ich wzajemnej autonomii i niezależności oraz współpracy dla dobra wspólnego jednostki i społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

źródła

Archiwum Diecezji Łomżyńskiej (dalej: Arłm) zespół I: sygn. 20; zespół II: sygn. 5, sygn. 51, sygn. 79, sygn. 81, sygn. 512, Akta dekretów królewskich, urzędzeń KRSWiOP oraz ustawy biskupa diecezjalnego od 1832 r., sygn. br.; Pismo Komisji województwa augustowskiego do A.P. Maciejewskiego z dnia 15 czerwca 1818 r., sygn. br.; Rozporządzenia 1858-1888, sygn. br.

Archiwum Parafii w Radziłowie, Rozporządzenia 1843-1865, Pismo administratora diecezji augustowskiej do dziekanów z dnia 27 sierpnia 1847 r.

Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1832, t. 14, nr 54-55.

Dziennik Urzędowy Guberni Augustowskiej 1837, nr 9, nr 30.

Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 r., [w:] *Konstytucje w Polsce: 1791-1990*, wybór i oprac. T. Kołodziejczyk i M. Pomianowska, Wydaw. Przemiany, Warszawa 1990, s. 48-56.

literatura

Barańska A., *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem*, Lublin 2008.

Jemelity W., *Akta stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Prawo Kanoniczne” 1995, nr 1-2.

²⁰ Idem, *Akta stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Prawo Kanoniczne” 1995, nr 1-2, passim.

Jemelity W., *Język rosyjski w instytucjach kościelnych po powstaniu styczniowym*, „Prawo Kanoniczne” 1999, nr 1-2.

Jemelity W., *Modły w Królestwie Polskim za króla i cara*, „Roczniki Teologiczne” 2002, t. XLIX, z. 4.

Jemelity W., *Obsada stanowisk kościelnych w Królestwie Polskim do powstania styczniowego*, „Prawo Kanoniczne” 2000, nr 3-4.

Jemelity W., *Przysięga władcom Królestwa Polskiego z udziałem duchowieństwa katolickiego*, „Prawo Kanoniczne” 2002, nr 3-4.

Jemelity W., *Władze kościelne i cywilne w Królestwie Polskim na przykładzie diecezji sejneńskiej 1818-1918*, „Prawo Kanoniczne” 2010, nr 1-2.

Pieśń narodowa za pomyślność króla, „Gazeta Warszawska” 20 lipca 1816 r.

Wolnicki P., *Urząd, kancelaria i akta dziekańskie w okresie Królestwa Polskiego (1818-1918)*, Częstochowa 2011.